

STRAFFRÄTTSLIGA REAKTIONER FÖR PSYKISKT STÖRDA LAGÖVERTRÄDARE – ETT KORREFERAT

AV RAIMO LAHTI

1. Referenten, landsdommer *Holger Kallehaug* har i sina inlägg på ett förtjänstfullt sätt redogjort för dansk, norsk och svensk lagstiftning och praxis i anslutning till temat. I slutet av det skriftliga anförandet framgår Kallehauges personliga uppfattning om tillämpningen av de danska stadgandena: enligt honom har den danska strafflagens (SL) 69 § uppenbarligen lyckats, när den »sætter ingen grænser for, hvad domstolene kan tage af specialpræventive hensyn«, om än domstolarna inte i tillräcklig mån använder sig av detta goda instrument (se NTfK 1989 s. 31).

I mitt korreferat tar jag först upp frågan om temats begränsning. Därefter granskar jag temat i belysning av kriminalpolitikens utveckling och dess nuvarande ideologi; så framför jag vissa kritiska aspekter mot Kallehauges citerade ståndpunkt. Jag redogör också till nödiga delar för särdragen i finsk lagstiftning och praxis.

2. Jag finner det problematiskt att åtgärderna mot otillräkneliga avses bli lämnade utanför temat. För det första är »mellangruppen« av psykiskt störda lagöverträdare beroende av hur gruppen otillräkneliga bestäms. Det skulle vara spännande att systematiskt jämföra de olika nordiska länderna också i detta avseende: hur snävt eller vitt avgränsas otillräkneligheten i de olika länderna och vilka utvecklingslinjer kan eventuellt iakttagas? Den danska SL:s 16 § och 33:2 i den svenska brottsbalken (BrB) likställer med sinnessjukdom annat därmed jämförbart tillstånd. Den finska högsta domstolen har igen i ett färskt utslag (HD 1987:130) ansett att den åtalade med förföljelsemani (d.v.s. paranoia, som räknas till sinnessjukdomar) inte var otillräknelig om ock nedsatt tillräknelig (se den finska SL:s 3:4; jfr. 3:3). Utslaget grundades på psykologisk-normativa kriterier, enligt vilka den åtalade hade insett sin gärnings (dödandets) verkliga innehåll och dess rättsstridighet samt hans förmåga att kontrollera sitt handlande var nog nedsatt men inte så mycket att han bör anses otillräknelig. Redan dessa korta iakttagelser tyder på existens av betydande olikheter. – För det andra är det skäl att fästa uppmärksamhet på lösningen i BrB:s 33 kapitel, vari man formellt övergett otillräknelighetsbegreppet (se Kallehaug, NTfK 1989 s. 19-20). På detta passar temabegränsningen särskilt illa.

Ytterligare må om temat påpekas att det har – i synnerhet beträffande bedömnin- gen av en persons farlighet – ett nära samband med frågan om psykiatrisk tvångsvård. Sistnämnda ämne synes nu vara i Norden ännu mera aktuellt än reaktioner för psykiskt störda lagöverträdare.

3. Den ställning som psykiskt avvikande lagöverträdare intar i det straffrättsliga påföljdssystemet har sedan gammalt utgjort föremål för ett centralt kriminalpoli-

tiskt intresse. De av den s.k. sociologiska straffrättsskolan betonade individualpreventiva tankegångarna fick i början av 1900-talet allt starkare fotfäste bl.a. i lagstiftningen av de nordiska länderna. Typiska uttrycksformer för denna utveckling var de för såväl psykiskt abnorma lagöverträdare som farliga återfallsförbrytare avsedda tidsobestämda påföljdsformerna, som på 1920- och 1930-talen togs i bruk i de olika nordiska länderna (se närmare t.ex. *Lahti* i JFT 1979, s. 651 ff.).

Finland avvek emellertid redan då från den nordiska linjen i och med att farliga »undermåliga« lagöverträdare (som var varaktigt i avsaknad av förståndets fulla bruk) inte speciellt omfattades av den nya säkerhetsåtgärden som infördes år 1931 med hänsyn till farliga återfallsförbrytare. Regeringen hade visserligen föreslagit att en ny tidsobestämd påföljdsform med möjlighet till tvångsvård skulle även tas i bruk beträffande dylika psykiskt abnorma lagöverträdare, och samma ståndpunkt hade intagits t.ex. av den mest kända finska företrädaren för den sociologiska straffrättsskolan, Allan *Serlachius*.

Skillnaderna mellan Finland och de övriga nordiska länderna i detta hänseende accentuerades i det skedet – närmast på 1950-talet – när man i stor skala började använda för abnorma lagöverträdare avsedda nya reaktioner. Då – i behandlingsideologins guldålder – ansågs en allt större del av lagöverträdarna avvika från normala personer, varvid påföljderna för dem skulle differentieras enligt lagöverträdarens personlighet och hans individuella resocialiseringsmöjligheter eller farlighet.

I finsk lagstiftning gjordes visserligen på 1950-talet en modifiering i riktning mot sagda nordiska linje. Den gällde ändringen i lagstiftningen om farliga återfallsförbrytare på så sätt att de dömda återfallsförbrytare, som ansetts vara i avsaknad av fullt förstånd (d.v.s. nedsatt tillräkneliga), under något lindrigare förutsättningar än andra recidivister kunde förordnas till tvångsinrättning. – Till faktorer som kan förklara den avvikande situationen i Finland torde räknas dels ideologiska grunder (vidhållandet av den klassiska straffrättsskolans tankesätt), dels små resurser (den nya säkerhetsåtgärden hade krävt vårdplatser, samtidigt som det rädde psykiaterbrist). (Se *Inkeri Anttila* i Publikationer av Rättspolitiska forskningsinstitutet, N:o 9, 1975, s. 7 f.).

Från och med 1960-talet började man allt mera kritisera behandlingsideologin såväl i den nordiska som i den internationella diskussionen. Åtgärder som vidtas oberoende av en persons vilja, oavsett om det är fråga om straffrättens eller hälso- och socialvårdens område, började bedömas enhetligt i synnerhet med hänvisning till (behandlingsobjektets) krav på rättsskydd. Beteckningen på vården eller omsorgen fick inte fördunkla påföljdens faktiska stränghet, och behovet av rättsskyddsmedel skulle prövas utgående från sanktionens faktiska innehåll. Lagöverträdarna skulle så långt som möjligt anses som normala. Tvång och service skulle klart hållas i sär. Rubrikerna på vissa debattböcker från den tiden talar för sig själva: »Varning för vård«, »Behandling som straff«. (Se närmare t.ex. *Anttila*, NTfK 1967, s. 239 ff. och *Lahti*, JFT 1979 s 656 ff.).

Den beskrivna kritiken ledde till att man i de olika nordiska länderna minskade på bruket av de obestämda påföljderna: genom att upphäva vissa påföljdsformer, begränsa deras tillämpningsområde eller åtminstone minska deras faktiska användning. I lagstiftningen om psykiskt abnorma lagöverträdare synes ändå förändringarna ha varit mindre än vad man kunnat vänta sig på basen av diskussionen. Detta framgår även ur Kallehauges referat. Referatet visar visserligen att lagstiftningen i Danmark ändrades under 1973 och 1975, men rättsideologiskt förefaller ändringen att ha varit en halvmesyr.

Då man jämför de av Kallehauge framförda danska siffrorna med vissa andra uppgifter (se särskilt *Jens Lund* i NTfK 1987 s. 46 ff. med hänvisningar), väcks hos läsaren frågan om hur man skall bedöma utvecklingen efter lagändringarna åren 1973 och 1975. Situationen under de första åren har av *Steen Borberg* betecknats som överensstämmande med normalitetsprincipen (normaliseringstendensen): »retten til straf, retten til at kende tiden for frihedsberøvelse og endelig retten til ikke at påtvinges psykiatrisk behandling« (Ugeskrift for Læger 1983 s. 1239). *Jens Lunds* uppgifter som baserar sig på en längre uppföljning går ändå i en annan riktning.

4. Det ovan citerade uttalandet av *Steen Borberg* för *normalitetsprincipen* förordar en reglering, enligt vilken (icke-sinnessjuka) psykiskt störda lagöverträdare likställes med normala förbrytare vad sanktionssystemet för dem beträffar. Uttalandet överensstämmer med den ovan redogjorda kritiken mot behandlingsideologin. Därtill kan uttalandet understödås bl.a. med följande argument: Straffrätten och psykiatrin har olika funktioner vid behandlingen av personer, och på motsvarande sätt avviker straffrättsjuristens och psykiaterns roller från varandra; det är eftersträvansvärt att dessa funktioner och roller i möjligast hög grad hålls åtskilda. Straffrätten kontrollerar genom tvångsmakt och psykiatrin vårdar – låt vara att dessa funktioner inte helt kan särskiljas från varandra, vilket framgår bl.a. av själva existensen av rätts- och kriminalpsykiatri. (Se också t.ex. *Georg Høyer* i *International Journal of Law and Psychiatry* 1988 s. 317 ff.).

Den anförda normalitetsprincipen förefaller vara en central bakgrundsidé för det svenska betänkandet »Psykiatrin, tvånget och rättssäkerheten« (SOU 1984:64). I betänkandet uppställer man ju bl.a. som mål vid utvecklandet av behandlingsformer för psykiskt störda lagöverträdare, att normala utmätningsprinciper för straffrättsliga påföljder så långt som möjligt skall tillämpas. Avsikten är också att allt tydligare skilja mellan vård och samhällsskydd, varvid det förra ankommer på medicinala och det senare på judiciella myndigheter.

Enligt den finska straffrättskommittén (Kommittébetänkande 1976:72) hör bruket av påföljder med syfte att klandra uteslutande till straffrättsystemet. Med hjälp av bestämmelserna för otillräkneligheten avgörs när klandret är omotiverat. »I synnerhet sådana utpräglade bestraffningsmässiga eller stränga påföljder som kännbart ingriper i vederbörandes liv och rättigheter och som bestäms med anledning av

brott, borde såvitt möjligt förläggas till straffsystemet.« Här kan man också urskilja normalitetsprincipen.

Denna princip skall innebära bl.a. att man vid verkställighet av straffrättsliga påföljder kan så normalt som möjligt utnyttja psykiatriska tjänster på frivillighetens väg. Åtalade som dömts för brott och dömda personer som avtjänar eller har avtjänat sitt straff borde ha samma tillgång till psykiatriska tjänster (behandling m.m.) som de som står utanför straffrättssystemet.

Åtminstone ur finländsk synvinkel måste dock medges att sådana tjänster inte i tillräcklig utsträckning står till förfogande. Inte heller är bestämmelserna om straffets verkställighet tillräckligt flexibla. Verkställigheten bör lättare än nu kunna avbrytas, ändras eller uppskjutas om lagöverträdaren önskar och är i behov av vård utanför straffanstalten. Straffverkställigheten borde då i ännu högre grad än nu kunna anses att fortlöpa under behandlingstiden. (Om den nuvarande situationen se t.ex. *Lauri Pyykönen* i verket *Oikeuspsykiatrian päivät 1987*, s. 74 ff.; jfr. F om verkställighet af straff 2:1b).

5. När man vid beredningen av totalreformen av den finska strafflagen planerar att sänkning av det straff, som en lagöverträdare med nedsatt tillräknelighet döms till, skulle vara beroende av prövning (och inte obligatorisk som idag), må följande synpunkter framhåvas. Man bör vara medveten om att brister i gärningspersonens psykiska handlingsförmåga minskar handlingens klandervärdhet. Denna faktor bör sålunda fortfarande inverka lindrande på straffrättsliga reaktioner. Samma omständighet borde även i enlighet med humanitetsprincipen minska på påföljdshelhetens stränghet. – Å andra sidan är det såväl inom straffrätten som inom psykiatri skäl att vara mycket förbehållsam mot sådana utmättningsprinciper för rättsliga sanktioner, vars iakttagande kräver en värdering av en persons farlighet (se i detta hänseende t.ex. *Dag Ellingsen*, *Kan vi stole på rettspsykiatrien?* 1987).

Adress: Professor *Raimo Lahti*
Institutionen för straff- och processrätt
Helsingfors Universitet
Regeringsgatan 11
SF-00100 Helsingfors